

Jerzy Grotowski wobec tradycji indyjskiej

(streszczenie)

Rozprawa w sposób kompleksowy opisuje postawę Jerzego Grotowskiego wobec tradycji indyjskiej. Motywy indyjskie, w tym zainteresowanie jogą i jego konsekwencje, przewijały się przez całe życie artysty – od młodszej fascynacji, wywołanej lekturą książki Paula Bruntona *Ścieżkami jogów* aż po stanowiącą finał pracy twórczej *Akcję* i zawartą w testamencie decyzję o rozsypaniu prochów na zboczach świętej góry Arunaćala. Indie – rozumiane jako obszar geograficzny ze swoją kulturą materialną i duchową oraz jako kraina wyobrażona – stanowiły istotny punkt odniesienia nie tylko w praktyce artystycznej, ale też w życiu osobistym Grotowskiego. Wybrane elementy indyjskiego dziedzictwa kulturowego były wykorzystywane przez artystę w kreacji mitu osobistego, stanowiły także inspirację w jego pracy, dając język do formułowania wizji artystycznych.

Celem rozprawy jest omówienie szerokiego spektrum powiązań Grotowskiego z Indiami, jak również pokazanie twórcy jako uczestnika procesu redefiniowania tradycji indyjskiej w ramach recepcji zachodniej. W oparciu o klasyczną definicję Jerzego Szackiego zagadnienie tradycji ujęte zostało w aspekcie podmiotowym. Zgromadzone i zweryfikowane fakty z życia twórczego Grotowskiego poddane zostały analizie z perspektywy kulturoznawczej, z użyciem narzędzi z zakresu antropologii kultury, teatrologii, orientalistyki i studiów postkolonialnych.

Zasadnicza część pracy składa się z wprowadzenia i trzech rozdziałów tematycznych. Wprowadzenie przedstawia kontekst dla dalszych rozważań poprzez omówienie trzech zagadnień: osobistej narracji Grotowskiego na temat Indii jako ojczyzny mitycznej; dotychczasowej refleksji badawczej na temat wątków indyjskich w twórczości Grotowskiego wraz z omówieniem problemów badawczych; specyfiki polskiej recepcji Orientu jako odmiennej od perspektywy zachodniej.

Rozdział pierwszy dotyczy podróży Grotowskiego do Indii – wyjazdów fizycznych i wypraw duchowych. Na podstawie materiałów archiwalnych weryfikowane są dotychczasowe ustalenia faktograficzne. Omówienie narracji podróżniczej Grotowskiego ujawnia sposoby wykorzystania bezpośrednich kontaktów z Orientem w strategiach autokreacyjnych reżysera.

W tej części pracy postawa artysty wobec tradycji indyjskiej została ukazana w kontekście refleksji postkolonialnej. Sposób korzystania z wytworów obcych kultur został porównany z praktykami stosowanymi przez przedstawicieli teatru międzykulturowego. Odrębne zagadnienie stanowi ostatnia, symboliczna podróż Grotowskiego do Indii analizowana w kontekście koncepcji Grotowskiego łączącej ideę żeńskiej boskiej energii, występującą w hinduizmie, a także w chasydyzmie.

Rozdział drugi dotyczy krótkiego epizodu w biografii artystycznej Grotowskiego związanego z teatrem indyjskim. Omawiana inscenizacja klasycznego dramatu *Śakuntala* Kalidasy w sposób emblematyczny pokazuje stosunek Grotowskiego do Indii w okresie teatralnym: reżysera interesują wyobrażenia o teatrze i kulturze indyjskiej, a nie faktyczne tradycje teatralne Indii czy wiedza specjalistyczna o literaturze i teatrze indyjskim.

Rozdział trzeci omawia najobszerniejsze zagadnienie znaczenia jogi w twórczości Grotowskiego. Ta obszerna tematyka została podzielona na siedem części. W części pierwszej zostało omówione bogactwo znaczeniowe terminu „joga”, następnie w kontekście teozoficznej interpretacji jogi oraz genezy powstania nowożytnej praktyki jogi przedstawiono autorską definicję jogi Grotowskiego. Część druga, odnosząc się do tradycyjnego sposobu przekazywania wiedzy w kulturze indyjskiej w relacji nauczyciel-uczeń, przedstawia zmieniającą się narrację Grotowskiego na temat nauczycieli. Najwięcej miejsca poświęcono postaci Śri Ramany Maharshiego – indyjskiego nauczyciela duchowego, którego postać reżyser wplótł do swojej autobiografii. Na podstawie materiałów archiwalnych dokonano weryfikacji legendy ks. Franciszka Tokarza jako nauczyciela jogi. Sposób rozumienia jogi przez Grotowskiego został przedstawiony na tle polskiej recepcji jogi w okresie powojennym, jak również w kontekście działalności prekursorów jogi w okresie powojennym, m.in. tłumacza *Jogasutr* Leona Cyborana. Część trzecia zawiera krytyczne ujęcie wizerunku Grotowskiego z okresu młodości jako specjalisty od tematów indyjskich. Część czwarta dotyczy osobistej praktyki jogi Grotowskiego. Na podstawie archiwalnych zapisków Grotowskiego oraz relacji świadków dokonano próby rekonstrukcji praktyki jogi uprawianej przez reżysera w okresie opolskim. Kolejna część, piąta, dotyczy obecności elementów jogi w treningu aktorskim Teatru 13 Rzędów w dwojakim znaczeniu: technicznym – wykorzystanie asan i ćwiczeń oddechowych przez aktorów, oraz metaforycznym – jako przykład praktyki umożliwiającej przemianę energii wewnętrznej człowieka. Na podstawie tekstów oraz materiałów ikonograficznych dowiedziono obecności elementów hatha-jogi w treningu Teatru Laboratorium. Omówiono

też poglądy Grotowskiego na temat jogi zawarte w – szerzej nieznanym – wykładach rzymskich i paryskich oraz dokonano próby ich interpretacji w kontekście myśli teozoficznej oraz koncepcji jogi zachodniej Carla Gustava Junga. Część szósta została poświęcona społeczności baulów. Wizja baula-jogina stworzona przez Grotowskiego została zestawiona z romantycznym wizerunkiem baula-artysty Rabindranatha Tagorego oraz wiedzą indologiczną na temat wierzeń i praktyk religijnych baulów. Część siódma poświęcona jest ostatniemu etapowi pracy Grotowskiego i przedstawia realizację autorskiej wizji jogi. Twórczość Grotowskiego zostaje ujęta w kategorii tradycji w znaczeniu dziedzictwa, które twórca – zgodnie z odwiecznym wzorcem – pod koniec życia przekazał wybranemu uczniowi.

Zakończenie pracy zawiera sumaryczne podsumowanie wniosków, m.in. następujące ustalenia: Grotowski jest spadkobiercą modernistycznej recepcji Indii oraz kontynuatorem teozoficznej interpretacji jogi; jego twórczość należy rozpatrywać jako dążenie do stworzenia świeckiej techniki umożliwiającej przeniesienie wykonawcy na inny poziom egzystencji; stworzył własny mit Indii oraz autorską wizję jogi; praktykował jogę w młodości; nie był wyznawcą nauki Maharshiego, ale w indyjskim świętym widział człowieka, który za życia dostąpił doświadczenia wyzwolenia z kondycji ludzkiej; nie miał nauczycieli, sam wykreował się na nauczyciela; swoje dziedzictwo traktował jako powołanie nowej tradycji; w indyjskich ruchach heterortodoksyjnych szukał wzorca dla własnej drogi „pod prąd”; stworzył własny mit baula jogina-artysty.

Do egzegezy twórczości Grotowskiego praca wnosi nowe ustalenia o charakterze faktograficznym oraz nowe propozycje interpretacyjne. W obszarze studiów kulturoznawczych wpisuje autorską wizję Indii Grotowskiego w recepcję myśli indyjskiej w kulturze polskiej oraz tradycję utopijnych wyobrażeń Zachodu na temat Wschodu. W zakresie studiów indologicznych dokumentuje oryginalny przykład twórczego przetworzenia elementów wierzeń i wytworów kultury indyjskiej, pozbawionych rozmyślnie pierwotnego kontekstu kulturowego.

